

FƏLSƏFƏ VƏ SOSİOLOGİYA

UOT 364

MÜHARİBƏ ƏLİLLƏRİNİN SOSIAL İNTEQRASIYASINI TƏMİN EDƏN ƏSAS MODELLƏR

Şirin MƏHƏMMƏD*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 22 yanvar 2025; çapa qəbul edilmişdir: 22 may 2025; online-da çap edilmişdir: 25 iyun 2025.

Received: 22th of January, 2025; accepted: 22th of May, 2025; published online: 25th of June, 2025.

Açar sözlər: *müharibə əlilləri, sosial inklüzivlik, sosial inteqrasiya, inklüzivlik modelləri.*

Giriş

Müharibə əlillərinin sosial inklüzivliyinin təmin edilməsi müasir dövrdə yalnız humanitar məsuliyyət deyil, eyni zamanda sosial ədalətin və dayanıqlı cəmiyyətin qurulmasının əsas şərtlərindən biridir. Münaqişələrin təsiri ilə zədələnmiş fərdlərin cəmiyyətin tamhüquqlü üzvləri kimi tanınması və iştirakını təmin etmək, bu qrupların həm hüquqlarını qorumaq, həm də cəmiyyətin inkişafına töhfə vermək üçün zəruridir. Bu məqalə müharibə əlillərinin sosial inklüzivliyinin təmin edilməsində əsas modelləri nəzərdən keçirərək, onların müasir cəmiyyətlərdə tətbiq olunma imkanlarını və effektivliyini araşdırır. Məqalənin məqsədi sosial inklüzivlik sahəsində mövcud təcrübələri analiz etmək, bu modellərin müsbət və mənfi tərəflərini müəyyən etmək və inklüziv siyasətlərin daha uğurlu həyata keçirilməsi üçün tövsiyələr təqdim etməkdir.

Bu məqalə əsasən keyfiyyət metodlarına əsaslanmış, sosial inklüzivlik modelləri ilə bağlı mövcud elmi ədəbiyyatın sisteməlik nəzərdən keçirilməsini aparmışdır. Əsasən müqayisəli təhlil yanaşmasından istifadə olunaraq, müxtəlif ölkələrdə tətbiq edilmiş modellərin xüsusiyyətləri və nəticələri öyrənilmişdir. İkinci dərəcəli məlumat mənbələri, məsələn, rəsmi hesabatlar, qanunvericilik sənədləri və akademik məqalələr əsasında modellərin praktiki nəticələri və effektləri araşdırılmışdır. Eyni zamanda, tematik təhlil yanaşması vasitəsilə müharibə əlillərinin sosial inklüzivliyinə dair mövcud problemlər və həll yolları dərin şəkildə təhlil edilmişdir.

Bu məqalə sosial inklüzivlik sahəsindəki elmi müzakirələrə əhəmiyyətli bir töhfə verir, çünki müharibə əlillərinin sosial inteqrasiyası mövzusunda müxtəlif modellərin həm nəzəri, həm də praktiki aspektlərini ilk dəfə sisteməlik şəkildə bir araya gətirir. Ədəbiyyatda mövcud olan fərqli yanaşmaları müqayisə edərək, bu modellərin üstünlükləri və çatışmazlıqları haqqında daha dolğun təsəvvür yaratmağa imkan verir. Bundan əlavə, məqalə müxtəlif ölkələrdə həyata keçirilmiş uğurlu təcrübələri təqdim edərək, bu sahədə siyasət hazırlayanlar və tədqiqatçılar üçün praktik tövsiyələr təklif edir. Məqalənin nəticələri yalnız müharibə əlilləri üçün deyil, ümumilikdə inklüziv cəmiyyətlər üçün də əhəmiyyətli təcrübələrdir.

* doktorant, Azərbaycan Turizm və Menecment Universiteti

e-mail: Muhamadshirin123@gmail.com

<https://doi.org/10.30546/25194011.2025.14.2.201>

yətin qurulması üçün strateji yanaşmaları dəyərləndirmək baxımından mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

1. İctimai maarifləndirmə modeli

Müharibə əlilləri cəmiyyətin ən həssas qruplarından biridir və onların sosial inklüzivliyini təmin etmək həm humanitar, həm də sosial ədalət baxımından böyük əhəmiyyət kəsb edir. Müharibə əlillərinin cəmiyyətdə aktiv və bərabərhüquqlu üzvlər kimi tanınması üçün yalnız fiziki maneələrin aradan qaldırılması kifayət etmir. Cəmiyyətin bu şəxslərə qarşı yanaşması düşüncə tərzini və emosional reaksiyaları da eyni dərəcədə vacibdir. İctimai maarifləndirmə modeli məhz bu aspektdə fokuslanır. Bu modelin əsas məqsədi cəmiyyətin əlillər haqqında qavrayışını dəyişdirərək, onları yalnız məhdudiyətləri ilə deyil, insan hüquqları, imkanları və potensialları ilə tanımağa təşviq etməkdir. Bu yanaşma sosial stereotiplərin aradan qaldırılması və inklüziv düşüncə tərzinin təşviq edilməsi vasitəsilə müharibə əlillərinin daha geniş miqyasda cəmiyyətə inteqrasiyasını təmin edir. İctimai maarifləndirmə modelinin əsas istiqamətlərindən biri media vasitəsilə həyata keçirilən kampaniyalardır. Əlilliklə bağlı maarifləndirici və təsiredici kampaniyalar cəmiyyətin müxtəlif təbəqələrinə əlillərin həyat şəraiti, ehtiyacları və potensialı haqqında məlumat ötürməkdə mühüm rol oynayır. Bu kampaniyalar stereotipləri azaltmağa, həmçinin müharibə əlillərinə qarşı empatiya hissini gücləndirməyə kömək edir. Media platformalarında yayımlanan hekayələr, sənədli filmlər, sosial çarxlar və ictimai müzakirələr vasitəsilə müharibə əlillərinin cəmiyyətdə müsbət imici yaradılır (13, s. 11-12). Bu, təkcə məlumatlandırma ilə kifayətlənmir, həm də cəmiyyətdə emosional bağlılıq və məsuliyyət hissini artırır.

Təhsil sistemi bu modelin tətbiqində vacib rol oynayır. Təhsil müəssisələrində təşkil olunan seminarlar, dərslərdə əlillik haqqında doğru məlumatların yer alması və müxtəlif layihələr vasitəsilə gənc nəsil arasında inklüzivlik anlayışının təşviqi mümkündür. Şagird və tələbələr arasında keçirilən maarifləndirmə proqramları, onların müharibə əlillərinə qarşı empatiya və həmrəylik hissini inkişaf etdirir. Gənc yaşdan inklüziv cəmiyyət ideyasının formalaşdırılması, gələcəkdə daha ədalətli və qərəzsiz sosial mühitin qurulmasına zəmin yaradır.

İctimai platformalar, qeyri-hökumət təşkilatları və ictimai fəallar bu modelin icrasında xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Müharibə əlilləri ilə birbaşa iş aparan təşkilatlar onların real ehtiyaclarını və cəmiyyətə inteqrasiya prosesində qarşılaşdıqları çətinlikləri daha yaxşı bilir. Bu biliklər əsasında hazırlanmış proqramlar və kampaniyalar daha təsirli olur. Eyni zamanda, ictimai müzakirələr və konfranslar təşkil etmək, eləcə də müharibə əlillərinin öz hekayələrini paylaşmasına imkan vermək, cəmiyyətdə həmrəylik və anlayış hissini artırır.

Bu modelin ən vacib komponentlərindən biri də empatiyanın və həmrəyliyin gücləndirilməsidir. Müharibə əlillərinin keçmişdə yaşadıkları ağır sınaqların və hazırkı vəziyyətlərinin cəmiyyət tərəfindən başa düşülməsi onların təcrid olunmasının qarşısını alır. Empatiya hissini təşviq, yalnız fərdi səviyyədə deyil, həm də dövlət qurumları və özəl sektorun bu sahədə daha aktiv fəaliyyət göstərməsinə şərait yaradır.

İctimai maarifləndirmə modeli təkcə müharibə əlillərinin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına xidmət edir. Bu modelin tətbiqi ilə əldə edilən inklüziv düşüncə tərzini sosial həmrəylik və ədalət prinsiplərinin daha geniş yayılmasına kömək edir. Əlillərə qarşı stereotiplərin aradan qaldırılması və onların insan hüquqları ilə təmin edilməsi yalnız bir fərdin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin mənəvi və sosial səviyyəsinin yüksəlməsinə gətirib çıxarır. Beləliklə, ictimai maarifləndirmə modeli müharibə əlillərinin yalnız yardım alan passiv şəxslər deyil, cəmiyyətin fəal və dəyərli üzvləri kimi qəbul edilməsini təmin edən mühüm bir mexanizmdir (3, s. 3-4).

İctimai maarifləndirmə modeli müharibə əlillərinin sosial inklüzivliyini təmin etmək üçün müxtəlif ölkələrdə uğurla tətbiq olunan bir yanaşmadır və bu sahədə həyata keçirilən proqramlar onun effektivliyini nümayiş etdirir. Məsələn, ABŞ-da müharibə əlillərinə dəstək məqsədilə yaradılan “Wounded Warrior Project” təşkilatı cəmiyyətin diqqətini əlillərin ehtiyaclarına cəlb edən kampaniyalar həyata keçirir, eyni zamanda veteranlara psixososial dəstək göstərir. İctimai maarifləndirmə vasitəsilə onların həyatı təcrübələri barədə sənədli filmlər, sosial çarxlar və hekayələr paylaşılaraq cəmiyyətdə həmrəylik və empatiya hissi artırılır. Böyük Britaniyada isə “Help for Heroes” təşəbbüsü həm müharibə əlilləri, həm də onların ailələri üçün dəstək proqramları təqdim etməklə yanaşı, təhsil müəssisələrində gənclərə inklüzivliyin əhəmiyyətini anladan seminarlar təşkil edir (7). İsveç və Norveç kimi Skandinaviya ölkələrində ictimai maarifləndirmə layihələri media platformalarında yayımlanan kampaniyalar vasitəsilə cəmiyyətin əlillərə yanaşmasında mühüm dəyişikliklərə nail olmuşdur. Bu ölkələrdə əlillərin həyat şəraitini əks etdirən real hekayələr həmrəyliyin və sosial məsuliyyətin artmasına səbəb olmuşdur. Azərbaycanda “YAŞAT” Fondu tərəfindən müharibə əlillərinə dəstək məqsədilə həyata keçirilən proqramlar onların sosial həyatda fəal iştirakını təmin etməyə yönəlib, xüsusilə də cəmiyyətin empatiya hissini gücləndirən maarifləndirmə təşəbbüsləri ilə diqqət çəkir.

2. Fiziki əlçatanlıq modeli

Fiziki əlçatanlıq modeli müharibə əlillərinin sosial inklüzivliyini təmin etmək üçün ən vacib yanaşmalardan biridir. Bu modelin əsas məqsədi cəmiyyətdə mövcud fiziki maneələri aradan qaldırmaq və müharibə əlillərinin gündəlik həyatında qarşılaşdığı çətinlikləri minimuma endirməkdir. Fiziki əlçatanlıq müharibə əlillərinin yalnız evlərində deyil, həmçinin ictimai məkanlarda, iş yerlərində və təhsil müəssisələrində müstəqil şəkildə hərəkət etməsinə imkan yaradır. Bu model sosial inklüzivliyin təməl daşlarından biri olmaqla, əlillərin həm fiziki müstəqilliyini, həm də cəmiyyətin fəal üzvü kimi iştirakını təmin edir. Fiziki əlçatanlığın ən mühüm istiqamətlərindən biri şəhər infrastrukturunun əlillər üçün uyğunlaşdırılmasıdır. Bu, yolların və səkilərin rampa və xüsusi səthlərlə təchiz edilməsindən başlayaraq, binalara və ictimai nəqliyyata girişin asanlaşdırılmasına qədər geniş bir spektri əhatə edir. Müharibə əlilləri, xüsusilə fiziki hərəkət qabiliyyətində məhdudiyət olan şəxslər səkilərdəki hündür maneələr və liftlərin olmaması kimi problemlərlə qarşılaşır. Bu səbəbdən şəhərsalma planlamasında inklüziv dizayn prinsiplərinin tətbiqi vacibdir. Əlillər üçün xüsusi dayanacaqların yaradılması, ictimai nəqliyyat vasitələrinin xüsusi girişlərlə təmin edilməsi, həmçinin taktik döşəmə kimi texnologiyaların istifadəsi onların şəhər həyatına aktiv qatılmasına şərait yaradır.

İctimai xidmətlərdə əlillər üçün xüsusi tədbirlərin görülməsi də fiziki əlçatanlıq modelinin əsas istiqamətlərindən biridir. Təhsil müəssisələrində əlillərə uyğun sinif otaqlarının və texnoloji vasitələrin təmin edilməsi, səhiyyə mərkəzlərində xüsusi qayğı otaqlarının yaradılması və mədəniyyət obyektlərində, məsələn, teatr və muzeylərdə əlillər üçün ayrılmış yerlərin olması bu sahədə atılan əsas addımlardır. Müharibə əlilləri üçün ictimai xidmətlərin əlçatanlığı onların cəmiyyətə inteqrasiyasını asanlaşdırır və eyni zamanda onların sosial və mədəni həyatda iştirakını artırır (4, s. 69-70).

Texnologiyaların və xüsusi avadanlıqların təmin edilməsi isə fiziki əlçatanlıq modelinin müasir dövrdə daha da əhəmiyyət qazanan istiqamətlərindən biridir. Müharibə əlilləri üçün protezlər, elektrikli əlil arabaları, səsli naviqasiya sistemləri və digər xüsusi vasitələr onların hərəkət sərbəstliyini artırmaqla yanaşı, həyat keyfiyyətini də yüksəldir. Bu texnologiyalar yalnız fərdi səviyyədə deyil, həm də ictimai mühitdə əlillərin qarşılaşdığı çətinlikləri aradan qaldırmaq üçün istifadə olunur. Məsələn, ictimai binalarda qu-

raşdırılmış səsli məlumatlandırma sistemləri görmə məhdudiyətli şəxslərin rahat hərəkət etməsini təmin edir.

Fiziki əlçatanlıq modeli müharibə əlillərinin sosial inklüzivliyini təmin etmək üçün bir çox ölkədə müvəffəqiyyətlə tətbiq edilmişdir və bu sahədə həyata keçirilən proqramlar onun vacibliyini təsdiqləyir. Məsələn, Yaponiya müharibə əlilləri üçün “Universal Design 2020” strategiyasını həyata keçirmişdir ki, bu da ictimai nəqliyyat vasitələrinin əlçatan olmasını, yolların və səkilərin rampalarla təchiz edilməsini, eləcə də ictimai binalarda liftlərin və səsli naviqasiya sistemlərinin quraşdırılmasını təmin etmişdir (9). Eyni şəkildə, ABŞ-ın “Americans with Disabilities Act” (ADA) qanunu çərçivəsində ictimai yerlərdə əlillər üçün xüsusi dayanacaqlar, trampolin sistemləri və əlil arabalarına uyğunlaşdırılmış liftlər məcburi hala gətirilmişdir (10). İsveçdə isə şəhər-salma planlamasında inklüzivlik prinsipləri tətbiq olunur və görmə məhdudiyətli şəxslər üçün taktil döşəmələr geniş şəkildə quraşdırılır. Azərbaycanın “YAŞAT” Fondu çərçivəsində müharibə əlilləri üçün xüsusi texnologiyaların, məsələn, elektrikli əlil arabalarının təmin edilməsi, reabilitasiya mərkəzlərinin yaradılması kimi tədbirlər həyata keçirilmişdir (1). Bütün bu nümunələr göstərir ki, fiziki əlçatanlıq modelinin uğurlu tətbiqi yalnız fərdi müstəqilliyi deyil, həm də inklüziv və ədalətli bir cəmiyyətin formalaşmasını təmin edir.

3. İqtisadi inklüzivlik modeli

Müharibə əlillərinin iqtisadi inklüzivliyini təmin etmək onların cəmiyyətdəki tam hüquqlu üzvlər kimi iştirakını gücləndirmək üçün ən vacib addımlardan biridir. İqtisadi müstəqillik hər bir insanın cəmiyyətdə layiqli həyat sürməsi üçün əsas şərtlərdən biridir. Müharibə əlilləri yaşadıkları fiziki və psixoloji zədələr nəticəsində iş qabiliyyətlərində məhdudiyətlərlə üzləşə bilər. Bu məhdudiyətlər onların iqtisadi həyatda aktiv iştirakını çətinləşdirir və maddi asılılıq riski yaradır. İqtisadi inklüzivlik modeli məhz bu problemləri hədəfləyərək, müharibə əlillərinə xüsusi iş imkanlarının yaradılmasını, iqtisadi resurslara çıxışın asanlaşdırılmasını və onların müstəqilliklərinin gücləndirilməsini təmin edir. Bu modelin əsas komponentlərindən biri müharibə əlilləri üçün xüsusi iş imkanlarının yaradılmasıdır. Əlillər üçün xüsusi dizayn edilmiş iş yerləri onların əmək bazarına inteqrasiyasını təmin etməklə yanaşı, onların potensialını dəyərləndirmək üçün bir platforma yaradır. Dövlət və özəl sektor əməkdaşlığı çərçivəsində həyata keçirilən iş proqramları müharibə əlillərinin cəmiyyətdə məhsuldar və aktiv rol oynamasına şərait yaradır. Bu yanaşma yalnız iqtisadi gəlir mənbəyi təmin etmir, həm də fərdlərin özünə-inamını artırır və onların sosial həyatla daha sıx əlaqəsini təmin edir (2, s. 3).

Vergi güzəştləri və maliyyə dəstəyi proqramları iqtisadi inklüzivlik modelinin digər mühüm istiqamətidir. Müharibə əlilləri üçün tətbiq edilən vergi güzəştləri onların iqtisadi yükünü azaltmağa və əlavə resurslardan yararlanmağa imkan verir. Bundan əlavə, dövlət və ya beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən təklif olunan maliyyə dəstəyi proqramları, əlillərin maddi vəziyyətini sabitləşdirmək və onların həyat keyfiyyətini yaxşılaşdırmaq üçün əhəmiyyətlidir. Bu təşəbbüslər müharibə əlillərinə yalnız kömək göstərmək deyil, həm də onların öz həyatlarını idarə etmək bacarıqlarını inkişaf etdirmək məqsədi daşıyır (14).

Özünüməşğulluq təşəbbüslərinin təşviqi isə iqtisadi inklüzivliyin ən müasir və təsirli istiqamətlərindən biridir. Müharibə əlilləri üçün biznes qurmaq və özəl sahədə fəaliyyət göstərmək imkanlarının yaradılması, onların yalnız işçi deyil, həm də iş-götürən rolunu oynaya bilməsinə şərait yaradır (6). Bu məqsədlə həyata keçirilən subsidiyalar və təlim proqramları müharibə əlillərinə müasir iqtisadi bacarıqlar qazandırır və onların təşəbbüskar olmalarını dəstəkləyir. Öz biznesini quran bir müharibə əlili yalnız öz iqtisadi müstəqilliyini təmin etmir, həm də başqaları üçün iş imkanları yarada bilər

ki, bu da iqtisadi inklüzivliyin ümumi təsirini artırır (11). Azərbaycan kimi post-münaqişə ölkələrində iqtisadi inklüzivlik modelinin tətbiqi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. İqtisadi inklüzivlik modeli müharibə əlillərinin yalnız iqtisadi cəhətdən asılı şəxslər kimi deyil, cəmiyyətin aktiv və dəyərli üzvləri kimi qəbul edilməsini təmin edir. Bu model inklüziv bir iqtisadiyyatın qurulması ilə yanaşı, sosial ədalətin möhkəmləndirilməsinə də töhfə verir. Müharibə əlillərinin iqtisadi müstəqilliyinin təmin olunması yalnız fərdlərin deyil, bütövlükdə cəmiyyətin inkişafına xidmət edir. Beləliklə, iqtisadi inklüzivlik modeli müharibə əlillərinin sosial və iqtisadi həyatda tam iştirakını təmin edən bir yanaşma kimi, hər bir dövlətin inklüzivlik siyasətində mərkəzi yer tutmalıdır.

İqtisadi inklüzivlik modelinin uğurlu tətbiqi üçün müxtəlif ölkələrdə həyata keçirilən təşəbbüslər nümunə olaraq göstərilə bilər. Məsələn, Kanada hökuməti müharibə əlilləri üçün xüsusi məşğulluq proqramları tətbiq edərək onların əmək bazarına inteqrasiyasını gücləndirmək üçün “Veterans Hiring Act” proqramını həyata keçirir (12). Bu proqram çərçivəsində dövlət qurumlarında müharibə əlilləri üçün xüsusi iş yerləri yaradılır və işə qəbul prosesində üstünlük verilir. Almaniyada “Bundeswehr Veteran Program” adlı təşəbbüs müharibə əlillərinin iş imkanlarını artırmaq üçün onların ixtisasartırma və təlim kurslarına cəlb olunmasını təmin edir (5). Bununla yanaşı, ABŞ-da “Small Business Administration” vasitəsilə əlillər üçün subsidiyalar və biznes qurmaq üçün maliyyə dəstəyi təqdim olunur (8).

Nəticə

Müharibə əlillərinin sosial inklüzivliyini təmin etmək müasir cəmiyyətlərin humanitar və sosial məsuliyyətlərinin mühüm tərkib hissəsidir. Bu məqsədlə tətbiq olunan müxtəlif modellər, xüsusilə ictimai maarifləndirmə, fiziki əlçatanlıq və iqtisadi inklüzivlik modelləri, hər biri spesifik ehtiyac və problemlərin həllinə yönəlmişdir. İctimai maarifləndirmə modeli cəmiyyətin əlillər haqqında təsəvvürlərini dəyişdirərək stereotiplərin aradan qaldırılmasına, empatiyanın və sosial həmrəyliyin gücləndirilməsinə xidmət edir. Fiziki əlçatanlıq modeli isə əlillərin müstəqil hərəkətliliyini təmin etməklə onların gündəlik həyatda üzləşdikləri maneələri aradan qaldırır. Eyni zamanda, iqtisadi inklüzivlik modeli müharibə əlillərinin iqtisadi müstəqilliyini təmin edərək onların sosial və iqtisadi həyatda aktiv iştirakını dəstəkləyir. Bu yanaşmalar bir-birini tamamlayaraq, müharibə əlillərinin yalnız kömək alan deyil, cəmiyyətin dəyərli və məhsuldar üzvləri kimi qəbul edilməsinə şərait yaradır.

Həyata keçirilmiş beynəlxalq təşəbbüslər bu modellərin uğurla tətbiq oluna biləcəyini göstərir. ABŞ-da “Wounded Warrior Project” kimi proqramlar müharibə əlillərinin sosial inteqrasiyasını gücləndirmək üçün təsirli ictimai maarifləndirmə kampaniyaları həyata keçirir. İsveç və Norveç kimi ölkələrdə isə media platformaları vasitəsilə cəmiyyətin əlillərə yanaşmasını müsbət istiqamətdə dəyişən layihələr həyata keçirilmişdir. Eyni zamanda, Yaponiya və ABŞ kimi ölkələrdə fiziki əlçatanlıq modeli çərçivəsində həyata keçirilən şəhərsalma və nəqliyyat layihələri əlillərin gündəlik həyatda müstəqilliyini artırmışdır. İqtisadi inklüzivlik modeli sahəsində Kanada və Almaniya kimi ölkələrin iş bazarına xüsusi inteqrasiya proqramları müharibə əlillərinə yeni imkanlar yaratmışdır. Bu nümunələr, müxtəlif sosial, iqtisadi və hüquqi şəraitlərdə tətbiq olunan modellərin fərqli cəmiyyətlərdə müsbət nəticələr əldə etməyə qadir olduğunu təsdiqləyir.

Müharibə əlillərinin sosial inklüzivliyi üçün hərtərəfli yanaşma tələb olunur və bu yanaşma hər bir modelin üstünlüklərini birləşdirərək həyata keçirilməlidir. İctimai maarifləndirmə, fiziki əlçatanlıq, iqtisadi və hüquqi dəstək, həmçinin psixososial yanaşmalar, birgə tətbiq olunduqda, daha geniş təsir dairəsi yaradır və daha davamlı nəticələr əldə etməyə imkan verir. Müharibə əlillərinin hüquqlarının qorunması, onların iqtisadi

müstəqilliyinin artırılması və sosial iştirakının təmin edilməsi yalnız bu şəxslərin rifahını deyil, həm də cəmiyyətin ədalət və həmrəyliyə əsaslanan davamlı inkişafını dəstəkləyir. Beləliklə, bu modellərin kombinasiyalı şəkildə tətbiqi müharibə əlillərinin hərtərəfli sosial inteqrasiyasını təmin etmək üçün ən effektiv yanaşmadır.

ƏDƏBİYYAT

1. YAŞAT Fondu. (<https://yashat.gov.az/>)
2. Eyiñç E. Genel olarak finansal kapsayıcılık ve Türkiye açısından değerlendirilmesi. Adana: Çukurova Üniversitesi, 2022, 194 s.
3. Örsün Ö.F. Inclusiveness, Contestation and Conflict Processes. Doktora tezi. İstanbul, Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2015, 229 s.
4. Şükür E. K. Kapsayıcılık Açısından Kamusal Alanlar: Beyazıt Meydanı örneği. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi, 2023, 179 s.
5. Bundeswehr Veteran Program. (<https://www.bundeswehr.de/en/about-bundeswehr/ranks-and-careers/voluntary-military-service>)
6. Fouejieu A., Sahay R., Cihak M., & Chen S. Financial Inclusion and Inequality: A Cross-country Analysis // The Journal of International Trade & Economic Development, 2020, 29(8), p. 1018-1048. (<https://doi.org/10.1080/09638199.2020.1785532>)
7. Help for Heroes. (<https://www.helpforheroes.org.uk/>)
8. Small Business Administration. (<https://www.sba.gov/>)
9. The Accessible Design Foundation of Japan. (<https://www.kyoyohin.org/en/>).
10. The Americans with Disabilities Act (ADA). (<https://www.ada.gov/>).
11. Valera M.L.G., Lei Z., & Fong J.H. Determinants of financial inclusion in Southeast Asia//. Applied Economics, 2024, p. 1-18. (<https://doi.org/10.1080/00036846.2024.2326529>)
12. Veterans Hiring Act. (https://laws.justice.gc.ca/eng/AnnualStatutes/2015_5/FullText.html)
13. Wallace A.J. Exploring Inclusive Models: Theoretical and Practical Approaches to Social Integration. PhD thesis for Department of Sociology, Western Plains, Western Plains University, 2020, 210 p.
14. Zulkhibri M. Financial Inclusion, Financial Inclusion Policy and Islamic Finance // Macroeconomics and Finance in Emerging Market Economies, 2016, 9(3), p. 303–320. (<https://doi.org/10.1080/17520843.2016.1173716>)

Резюме

Şirin Махаммад

Основные модели обеспечения социальной интеграции инвалидов войны

Исследование рассматривает основные модели, используемые для обеспечения социальной инклюзии военных инвалидов, и глубоко анализирует их значение в современных обществах. Были разработаны различные подходы, направленные на полную интеграцию военных инвалидов в общество и обеспечение их активного участия в социальной жизни. Среди этих моделей особое значение имеют модель общественного информирования, модель физической доступности, модель экономической инклюзии, модель правовой поддержки, модель общественного участия, модель обучения и профессиональной подготовки, а также модель психосоциальной поддержки. Специфические подходы каждой из моделей направлены на улучшение условий жизни военных инвалидов и укрепление их интеграции в социальную среду. Модель общественного информирования является одним из важнейших подходов, направленных на устранение существующих стереотипов в отношении военных инвалидов. Реализация этой модели способствует повышению осведомленности об их значимой роли в обществе и снижению уровня стереотипов и дискриминации. Модель физической доступности направлена на обеспечение беспрепятственного доступа

инвалидов к общественным объектам, транспортным системам и другой инфраструктуре. Этот подход предполагает необходимость реконструкции инфраструктурных проектов на основе принципов универсального дизайна. В то же время модель экономической инклюзии направлена на обеспечение экономической независимости военных инвалидов. Основными элементами этой модели являются создание специальных рабочих мест, организация профессиональных тренингов и вовлечение инвалидов в предпринимательскую деятельность. Модель правовой поддержки направлена на защиту прав инвалидов, укрепление правовых рамок и совершенствование систем социальной защиты. Модель обучения и профессиональной подготовки расширяет возможности инвалидов играть активную роль в обществе, повышая их знания и навыки. Адаптация образовательных программ с учетом потребностей инвалидов является важным шагом на пути их развития. Модель психосоциальной поддержки помогает военным инвалидам справляться с эмоциональными и психологическими проблемами, что способствует их социальной интеграции и улучшению качества жизни.

Ключевые слова: *инвалиды войны, социальная инклюзия, социальная интеграция, модели инклюзии.*

Summary

Shirin Mahammad

Key Models Ensuring Social Integration of War Veterans with Disabilities

The study examines the key models used to ensure the social inclusivity of war veterans and deeply analyzes their significance in modern societies. Various approaches have been developed to achieve the full integration of war veterans into society and ensure their active participation in social life. Among these models, the public awareness model, physical accessibility model, economic inclusivity model, legal support model, public participation model, education and training model, as well as the psychosocial support model hold particular importance. Each model's specific approaches aim to improve the living conditions of war veterans and strengthen their integration into the social environment. The public awareness model is one of the most crucial approaches aimed at eliminating existing stereotypes against war veterans. Through the implementation of this model, the goal is to increase awareness of the valuable role of veterans in society and reduce stereotypes and discrimination. The physical accessibility model seeks to ensure barrier-free access for veterans to public facilities, transportation systems, and other infrastructure. This approach emphasizes the necessity of reconstructing infrastructure projects based on universal design principles. Simultaneously, the economic inclusivity model focuses on ensuring the economic independence of war veterans. The creation of special jobs for veterans, the organization of professional training, and their involvement in entrepreneurial activities constitute the core elements of this model. The legal support model, on the other hand, aims to protect veterans' rights, strengthen legal frameworks, and enhance social security systems. The education and training model broadens the opportunities for veterans to play an active role in society by increasing their knowledge and skills. Adapting educational programs to meet veterans' needs is considered a significant step for their development. The psychosocial support model, meanwhile, is designed to assist war veterans in addressing emotional and psychological challenges. This model contributes to the social integration and quality of life of veterans.

Key words: *war veterans, social inclusion, social integration, inclusion models.*

Redaksiya heyətinin üzvü F.ü.f.d., dos. Məmmədov Hüseyn Qaraxan oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.